

Ірина Іонова

кандидат педагогічних наук, доцент
старший викладач кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
СумДПУ імені А.С.Макаренка
м. Суми

Анастасія Пухно

студентка
СумДПУ імені А.С.Макаренка
м. Суми

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті висвітлено проблему адиктивної поведінки підлітків, чинники її виникнення і розвитку. Особлива увага приділена соціально-педагогічній (первинній) профілактиці, підходам до її здійснення, принципам і формам превентивної роботи із запобігання виникненню адикцій у підлітків.

***Ключові слова:** адиктивна поведінка, первинна профілактика, підходи до профілактики, принципи первинної профілактики.*

Порушення підлітками соціальних норм набуло в останні роки масового характеру. Однією із популярних причин звернення дорослих за допомогою є проблема адиктивної поведінки їхньої дитини-підлітка на фоні відсутності дієвого виховного впливу на неї. Незважаючи на те, що проблема адиктивної поведінки постійно перебуває у фокусі уваги різних фахівців, питання, як запобігати цим явищам у підлітковому середовищі, які методи будуть дієвішими при розробці корекційних програм, залишається відкритим.

Мета статті: висвітлити основні причини виникнення адиктивної поведінки підлітків, окреслити можливі шляхи профілактики

Вивчення соціально-педагогічної літератури показало, що під адиктивною поведінкою розуміється форма девіантної поведінки людини, для якої характерне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання різних хімічних речовин чи постійної фіксації уваги, думок, дій на

певних видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій [5, с. 405].

Варто зауважити, що адиктивну поведінку підлітків науковці розглядають, насамперед, як психолого-педагогічну, а не медичну проблему. Це обумовлено тим, що, приміром, пияцтво, наркоманія, токсикоманія, ігроманія або інші види адикцій у неповнолітніх завжди пов'язані з соціальною дезадаптацією. До основних чинників виникнення у підлітків різних залежностей автори відносять вікові особливості, несприятливу макро- й мікросоціальну ситуацію розвитку, відхилення у функціонуванні вищої нервової діяльності.

На особистісних особливостях підліткового періоду, як факторах ризику у формуванні адиктивної поведінки, наголошує О. Ратинська. Вона виділяє: підвищений егоцентризм; потяг до протиставлення, протесту і боротьби проти виховних авторитетів; підвищене бажання стати дорослим і незалежним від сім'ї; незрілість моральних переконань; занадто чутливе реагування на пубертатні зміни; схильність перебільшувати ступінь складності проблем; криза ідентичності; негативна чи несформована Я-концепція; гіпертрофовані поведінкові реакції; перевищення пасивних допінг-стратегій у подоланні труднощів [4, с. 234].

До макропричин відносять умови, які притаманні сучасному суспільству в цілому (соціально-економічне неблагополуччя, протиріччя і неузгодженості у законодавстві, шкідливе екологічне оточення, відсутність суспільного благоустрою, реклама і легкодоступність психотропних речовин тощо). До мікропричин відносять ті умови, що притаманні певній соціальній групі, до якої належить індивід і в якій він безпосередньо перебуває (стиль сімейного виховання, невміння і непослідовність виховання, наявність гіпоопіки / гіперопіки, несприятливий психологічний клімат в сім'ї або освітньому закладі, неуспішність в школі та відсутність намірів продовжувати навчання, занадто часті зміни місць проживання, взаємодія з ровесниками, які зловживають психотропними речовинами) [3].

У разі, коли всі ці фактори, завдяки втручання дорослих, усуваються або компенсуються, зловживання припиняється без традиційного лікування, без застосування медикаментозних препаратів. І навпаки, за відсутності забезпечення життєво важливих

соціальних потреб підлітка, фрустрованих вказаними факторами, виникають передумови адиктивної поведінки.

Основним напрямком попередження девіацій у підлітків важливе місце займає профілактика адиктивної поведінки, яка передбачає усунення або нейтралізацію умов, чинників і механізмів її формування та створення умов, необхідних для розвитку адаптивних якостей особистості. Профілактика спрямована на осіб «групи ризику», тобто на тих осіб, які постраждали або можуть постраждати від проблеми адиктивності у поведінці, а також на тих суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, від яких залежить подолання проблеми адиктивної поведінки та її наслідків. Результатом профілактики стає створення умов для повноцінної життєдіяльності особистості та функціонування суспільства взагалі.

В залежності від виду попереджувального впливу прийнято виділяти три види профілактики: 1) соціально-педагогічна (первинна) профілактика, метою якої є попередження виникнення проблеми; 2) медико-соціальна (вторинна) профілактика, метою якої є попередження загострення проблеми, мотивація особистості до зміни поведінки; 3) медична (третинна) профілактика, метою якої є зменшення ризику відновлення негативних видів та форм поведінки. Не викликає жодних сумнівів той факт, що серед усіх видів профілактики саме соціально-педагогічна (первинна) профілактика посідає провідне місце у роботі соціальних педагогів освітніх закладів щодо попередження адиктивної поведінки підлітків.

Соціально-педагогічну (первинну) профілактику науковці розглядають у широкому і вузькому контекстах. У широкому розумінні, первинна профілактика розглядається як збереження умов, що сприяють нормальному гармонійному розвитку особистості, збереженню здоров'я і попередженню негативного впливу на особистість чинників соціального і природного середовища. Даний вид профілактики є масовим і найбільш ефективним. Він базується на комплексному системному дослідженні впливу умов і чинників природного середовища, соціального оточення на здоров'я підлітків. До заходів первинної профілактики належать ті, що можуть впливати на шляхи несприятливого впливу мікро- і макросоціальних чинників, і ті, що сприяють підвищенню резистентності організму до дії цих несприятливих чинників.

У вузькому розумінні первинної профілактики відзначають, що її метою є запобігання появі адиктивної поведінки в підлітковому середовищі. Її основним завданням є надання підліткам достовірної інформації з перевірених джерел про: проблему адиктивної поведінки у сучасному суспільстві та її форми; вплив адикції на здоров'я та поведінку особистості; наслідки різних форм адиктивної поведінки; шляхи попередження, подолання проблеми адиктивної поведінки підлітків; вибір альтернативних адиктивній поведінці шляхів виходу із проблеми [2, с. 19]. При цьому науковці наголошують, що така інформація має подаватися обережно і дозовано, повинні висвітлюватися основні моменти проблеми, щоб уникнути виникненню бажання в підлітків спробувати.

Розглядаючи методичні засади профілактики із запобігання адиктивної поведінки у підлітків, Г. Золотова виокремлює підходи:

1) Інформаційний підхід, який побудовано на поширенні інформації про шкоду адиктивних речовин, які викликають залежність. Теоретичний матеріал такої моделі профілактики базується на спробі переконати підлітків в аморальності, приміром, вживання психоактивних речовин. Профілактичні заходи мають форму масових пропагандистських кампаній, наочної агітації у вигляді плакатів, буклетів тощо. Проте, такий підхід до профілактики не відповідає віковим, культурним і загальноосвітньому рівням підлітків.

2) Поведінковий підхід, який базується на навчанні адаптивному стилю життя, навичкам спілкування, критичному мисленню, вмінню приймати рішення і протистояти в ситуаціях адиктивних пропозицій. Зокрема, у рамках даного підходу для підліткової аудиторії доречним буде використання таких програм: а) *програми формування життєвих навичок* (соціально-психологічні навички щодо відмови від ризикованих пропозицій, навички соціальної компетентності та ефективного спілкування, впевненість у собі, уміння управляти власними почуттями, навички вибору друзів і побудови позитивних відносин з ровесниками, зміцнення зв'язків з сім'єю та іншими значимими дорослими, навички вирішення проблем і критичного мислення); б) *програми навчання здоровому способу життя* (впроваджується шляхом уведення до навчальних планів дисциплін «Валеологія», «Основи безпеки життєдіяльності» та ін.); в) *програми функціональних еквівалентів* (полягає у розробці альтернатив для потенційно небезпечної адиктивної поведінки і передбачають

превентивні заходи, які у житті підлітків стають функціональним еквівалентом споживання алкоголю, наркотиків, ігрової залежності); г) *програми сімейної профілактики адиктивної поведінки* (передбачають охоплення сімей з дітьми різного віку, включають освітній компонент з інформацією про різні види залежностей, забезпечують доступність консультативних служб для сімей з «групи ризику»); д) *програми за принципом «рівний – рівному»* (залучення до превентивної роботи самих підлітків, які користуються авторитетом в колі ровесників) [1, с. 151-159].

Ефективність профілактичної роботи з попередження адиктивної поведінки у підлітків передбачає дотримання певних принципів.

1) Первинну профілактику потрібно розглядати не як окреме соціально-педагогічне явище, а як цілісну педагогічну систему, оптимальне функціонування якої дозволяє досягнути повноцінних результатів по запобіганню адиктивної поведінки.

2) В основі педагогічної системи лежить ідея гуманізації умов навчання і виховання, ідеї гуманістичної філософії про право людини на соціальний захист. Конкретні шляхи їх реалізації – це створення для підлітків безпечного соціального мікросередовища, сприятливого психологічного клімату у навчальному колективі, допомога у подоланні труднощів соціалізації, формування стресостійкості, збереження психічного і фізичного здоров'я.

3) Профілактика адиктивної поведінки має здійснюватися обов'язково по запобіганню всіх видів адикцій одночасно. Приміром, профілактика вживання психоактивних речовин повинна включати заходи із запобіганню всіх видів хімічних адиктивів одночасно, виходячи з висновку, що всі вони мають єдині причини вживання, схожу дію на організм і призводять до психофізичної залежності.

4) Профілактика адиктивної поведінки підлітків має спиратися на першочергову спеціальну підготовку адміністрації і педагогічного колективу навчального закладу, просвіту батьків.

5) Система профілактичної роботи має спиратися на: а) особливості вікової психології; б) врахування особливостей і специфіки контингенту учнів / студентів, їх інтересів; в) врахування різнопланового впливу адиктивів на організм підлітків; г) нейтралізацію умов і факторів адиктивної поведінки; д) протидію рекламним кампаніям алкогольних і тютюнових виробів, а також іншим

варіантам пропонування хімічних і нехімічних адиктів з боку оточуючого середовища.

б) У системі профілактики адиктивної поведінки форми і методи профілактичної роботи діють тільки у своїй нерозривній єдності. Особливий акцент потрібно робити на форми і методи непрямого профілактичного впливу, адже саме вони найбільше нейтралізують умови і фактори виникнення і розвитку адиктивної поведінки [1, с. 164-165].

Соціально-педагогічну профілактику Г. Золотова розділяє на превентивну освіту і профілактичну роботу, спрямовану на непрямий профілактичний вплив. Під превентивною освітою в даному випадку варто розуміти комплексну програму із засвоєння багатопланової інформації про різні види адикцій (інформація про шкідливість уживання хімічних видів адиктів; знання про всі фактори, що впливають на здоров'я, з урахуванням соціальних умов, психологічних і поведінкових особливостей людини; розуміння реальних переваг, які несе в собі відмова від психоактивних речовин).

Превентивна робота, спрямована на непрямий профілактичний вплив, – це робота, яка передбачає виховання морально-психологічної стійкості особистості підлітка як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, зокрема ситуаціях вибору, пропозицій різновидів хімічних адиктів. Змістом непрямого профілактичного впливу є: уявлення про позитивний і негативний досвід людської поведінки у ставленні до самої себе та інших людей; моральні поняття, пов'язані з почуттям збереження власного здоров'я і відповідальності за свої вчинки; психологічні поняття і навички, що є основою формування морально-психологічної стійкості людини; усвідомлення негативізму й руйнівної сили, що несуть в собі атрибути негативної молодіжної субкультури; науково обґрунтовані уявлення про анатомо-фізіологічні і психологічні зміни, які відбуваються в організмі в ситуаціях стресу, а також аутотренінгу, умінь самоконтролю; уміння саморегуляції психофізичних можливостей особистості шляхом її включення в позитивну альтернативну програму фізичних і психологічних випробовувань, загартовування тощо.

Таким чином, враховуючи критичність розвитку особистості у підлітковому віці та вплив різноманітних чинників, робота з профілактики виникнення адикцій, популяризація здорового способу

життя повинні бути пріоритетним напрямком соціально-педагогічної роботи серед підлітків та юнацтва. Саме соціально-педагогічна профілактика спрямована на виявлення, нейтралізацію тих чинників, що заважають розвитку підлітка, а також формує у нього якості, необхідні для подолання адиктивної поведінки і задоволення потреб альтернативним нешкідливим шляхом.

Список використаних джерел

1. Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. Луганськ, 2010. 231 с.
2. Клочко О. О. Профілактика адиктивної поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів: монографія. Суми: ФОП Наталуха А.С., 2013. 172 с.
3. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посібник. Київ: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
4. Ратинська О. М. Соціальна профілактика адиктивної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. № 1(38). С. 233-237.
5. Самойлов А. М. Адиктивна поведінка як одна з форм девіантної поведінки підлітків // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. Випуск 41. 2014. С. 405-409.

Світлана Калаур

доктор педагогічних наук, доцент
професор кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і
менеджменту соціокультурної діяльності

Каріна Ганьбергер

студентка спеціальності «Соціальна робота»
Тернопільський національний педагогічний університет
імені В. Гнатюка
м. Тернопіль

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОБЛЕМНИМИ СІМ'ЯМИ РІЗНОГО ТИПУ

У статті розкрито чинники, що сприяють виникненню проблемних сімей в Україні. Основна увага зосереджена на загальній характеристиці методів, форм і технологій соціальної роботи із проблемними сім'ями.